

IV

ŽIVOT TEORIJE

INTERVJU SA ANKICOM ČAKARDIĆ POVODOM IZDANJA NJENE KNJIGE *SABLASTI TRANZICIJE: SOCIJALNA HISTORIJA KAPITALIZMA*, ZAGREB: JESENSKI I TURK, 2019.

Male i nepretenciozne knjige su retkost na prostorima Balkana. Da ih uglavnom pišu žene, nije neka tajna, no atribute u prethodnoj rečenici treba shvatiti i kao estetski sud (sjaj i briljiranje je izazovno postići a da se ne pojede šuma papira i da se ne upadne u megalomanske argumente) ali i politički opis izuzet od svake ironije u knjizi koja se suzdržava od moralisanja i držanja lekcija. Capitalism sucks!, to svi znamo, ali ne znamo kako i zašto je tako. Stoga, napisati malu i nepretencioznu knjigu o četiri ključna pitanja: šta je kapitalizam; kad je nastao; koji su izvori kapitalizma; da li je nastao slučajno?, i ponuditi jasne i ubedljive odgovore na ova pitanja doprinosi intelektualnim raspravama na ovim prostorima (ako ih uopšte ima) kroz temeljni kritički i kreativni rad. Međutim, najjasniji efekat knjige je de-ideologizacija interpretacija o nastanku kapitalizma, razbijanje šumova i magli kao i poboljšan metodološki okvir koji nudi Čakardić ne bi li se dopunile dosadašnje manje/više uspešne kritike kapitalizma. Čakardić vešto i ubedljivo tvrdi da paradigme kojima se analizirao i interpretirao kapitalizam dovode do transistorijskih argumenata (oduvek smo živeli u kapitalizmu), do nemogućnosti lociranja početaka i izvora kapitalizma, kao i do onih površnih ali ideološki najmoćnijih interpretacija gde je *nešto* u ljudskoj prirodi dovelo do kapitalizma. Braneći pristup političkog marksizma, fokus na društveno-vlasnički odnos, filozofkinja se zalaže za socijalno-istorijsku metodu kojom se obuhvata analiza interakcije između socijalne filozofije i istorije kapitalizma da bi se odgovorilo na postavljena pitanja. U prevodu, bavi se interpretacijama istorije kapitalizma i paradigmi do kojih su one dovele, debatama i pristupima ali i političkim filozofijama Loka i Hobsa koje smatra, s pravom, najzaslužnijim za filozofsku potporu odnosa između kapitalizma i individualizma koja nastaje u Engleskoj, završavajući u jedinstvenom izazovu i problemu feminističkih tema i doprinosa istorizaciji kapitalizma. Iako je mnogo puta do sada dokazana sprega između individualizma i kapitalizma, ova poglavlja su i najsnažnija jer kada Lok uvodi pravo na privatno vlasništvo, autorka ukazuje ne samo izvore njegovih tekstova

gde to čini, već i na način na koji Lok argumentuje takve promene. Sprega prava, zakona i vlasničkih odnosa sa kapitalizmom ukazuje na širi opseg efekata tih promena, koje i dalje živimo i danas u složenijem i ekstremnijem obliku (korporacije kao ljudska bića koja onda raspolažu i pravima na ljudska prava u Americi).

Uvid da specifičnost kapitalizma nikako ne znači da su tranzicije u društvima čiste i u obliku rezova već da simultano mogu postojati pred-kapitalistički momenti u okviru kapitalizma (činjenica da je u pred-kapitalizmu motivacija bila bazirana ne na profitu već na statusnoj privilegiji [kao što je slučaj danas sa iphone telefonima, na primer] ili održavanju komunalnih odnosa) objašnjava i nemogućnost da se stvori jedna zaokružena teorija o kapitalizmu i realnosti što je i prednost ali i manjkavost njenog argumenta. Vratću se ovom paradoksu i drugim izazovima u pitanjima.

1. Postoji jedna nedoumica koju uvek imam kada čitam o istoriji kapitalizma – intelektualno mi je bliska i razumem potrebu za debatama i kritikama. Međutim, čini mi se da su sa političke strane dosta problematične. Da pojasnim: postoji jedna napetost ili paradoks u tvom pisanju. S jedne strane, u uvodu navodiš da tvoja knjiga nudi alternativnu interpretaciju istorije kapitalizma, u isto vreme stidljivo govoreći kako ona nije jedina i ne treba da bude jedina. S druge strane, ideja kritike koju zastupaš je da ona može i treba da dovede do konkretnih akcija koje će promeniti stanje stvari u kojem živimo. Kako vidiš tu napetost? Ako postoji nekoliko načina da se interpretira istorija kapitalizma, da li onda znači da shodno interpretaciji, metodi koju usvojimo, da će i akcije biti drugačije - neke uspešne a neke promašaj. Kako da znamo? Konačno, da li smo u pravu da to uopšte uradimo. Šta ako će postojati i razlozi za njegov kraj? Da li upadamo u racionalizam ili u taktičku i stratešku grešku ako konstruišemo razloge za njegov kraj.

Jedna od važnijih implicitnih nakana moje knjige bila je politizacija filozofije i filozofskog diskursa. Pokušala sam prikazati da su filozofija i teorija uvijek uronjene u neku društveno-političku stvarnost i da je razgovor o kapitalizmu ozbiljno socijalno-filozofsko i historijsko-istraživačko pitanje koje ne može pobjeći od svoje inherentne političkosti. Jednako tako, ako socijalna i politička filozofija ne razvijaju politički diskurs i ne učvršćuju alatke za razumijevanje svijeta, pa time i kapitalizma, tada je naprosto nemoguće misliti alternative kapitalizmu, a kamoli pripremati njegovo ukinuće. Dakako, moje je polazište marksističko, pa se samim time krećem od teze da je kapitalistički način proizvodnje velik problem čovječanstva i da nam je važno misliti i spremati njegov kraj.

Kako na našim prostorima nije zaživjela marksistička teorija kapitalističke tranzicije pa je razgovor o njoj mahom anegdotalne naravi, da ne kažem „stavovske“ naravi koja pati od pretjeranog subjektivizma i manjka nekih ozbiljnijih referentnih okvira (bilo teorijskih, historijskih ili empirijskih), moja je knjiga – kako ti to ovdje postavljaš – „alternativna interpretacija“ upravo takvim zbrkanim i ahistorijskim pristupima problematici. U tom smislu, u tekstu sam pokušala pregledno prikazati postojeće marksističke tradicije koje su ponudile neko svoje teorijsko i metodološko viđenje izvora kapitalizma. Nakon njihova prikaza, jedan sam nadalje razvijala kao – po mom sudu – najvaljaniji interpretirani okvir: tzv. politički marksizam. Međutim, htjela sam jednako tako istaknuti da su različiti marksistički okviri koje kritiziram (npr. teorija svjetskih sistema, klasične tranzicijske teorije, analize Perija Andersona (Perry Anderson) ili I Pi Tompsona (E. P Thompsona) itekako korisni za raspravu o tranziciji i da ponekad, kako bismo jače istakli vlastitu poziciju, nužno ističemo i gradimo razlike među nekim teorijskim tradicijama koje nisu nužno nepremostive. Čini mi se da je po tome marksistička filozofija najposebnija među svim filozofijama, ona uvijek daje dovoljno prostora za unutarnju kritiku, za dalji razvoj ideja i za njihovo sučeljavanje.

2. U ovom pitanju su dva pitanja. Jedno je pitanje teorije, filozofije, interpretacije i imaginacije. Drugo se pitanje tiče realnosti. a) Da li možemo i da li treba da zamislimo kakva bi bila ne-kapitalistička individua, ili, kakva bi bila komunistička individua? Koji su pravni, društveni i vlasnički preduslovi koje bi trebalo razvezati i promeniti da bi se stvorila takva individua? b) Zanima me tvoj odgovor jer smo poslednjih pedeset godina, najmanje, mada još i od Frojda, razvlastili i dekonstruisali liberalnu individuu bezbroj puta, ali se ona tvrdoglavo zadržava - pravo, društvo i vlasnički odnosi nisu se menjali u skladu sa tim teorijskim analizama već su se dodavala rešenja na postojeća (recimo ne/ljudska prava u Amazonu) a o javnoj sferi – da i ne govorim. Da li filozofi i teoretičari skloni i bliski demokratskoj imaginaciji danas imaju realnu moć da utiču na takve promene?

Meni se rasprava o metodološkom individualizmu, ili preciznije njegovoj kritici, čini vječno važnom za svaku raspravu o političkom univerzalizmu, rekla bih, tu sam bez daljega hegelijanka. Mislim da smo sve manje u stanju misliti o ne-kapitalističkoj individui, baš stoga smatram da je u ova vremena koja ne vole alternative kapitalizmu – čak ni na razini imaginacije, a o praksi da ni ne govorim – zadatak filozofije da ih smišlja, razvija, podržava. Različiti oblici zajedničkih dobara, javnih dobara i infrastrukture, održivi razvoj, socijalno osjetljiva država, socijalizacija

privatnog kućanskog i skrbnog rada samo su neki od formi suprotnih privatnom vlasništvu i individualizmu koji otuda slijedi, a koje bismo već sutra mogli uspostaviti kada bi bilo političke volje za to. Brojne forme solidarnosti s prezrenima na svijetu također su plodno tlo političkog univerzalizma. Hoću reći, ukoliko smo raspoložene za domišljanje komunističkih principa, morale bismo paralelno surfati po dvije staze – kratkoročnoj koja je usmjerena na političku realizaciju zajedničkih dobara i podruštvljenja reproduktivnog rada, a onda i dugoročno, za početak, barem si dozvoliti imaginirati komunizam. Ovo drugo je toliko teško da mi se ponekad ta staza čini težom od prve, i vraća me opet na onu Hegelovu gotovo epigramsku rečenicu: „Sudbina svojine nam je postala suviše moćna da bi refleksija o njoj bila podnošljiva, da bismo mogli zamisliti njezino razdvajanje od nas.“ Rastvaranje individualnog subjekta ne može ostati tek na psihološkom ili identitarnom planu, ono se mora odviti i na razini političke sinteze.

3. Zašto i kako te nije zanimalo odnos kapitalizma i kolonijalizma? Iako si briljantno pokazala manjkavosti kulturnog zaokreta (u velikoj meri zahvaljujući postkolonijalnim studijama i današnjoj naturalizaciji kulture) ostaje pitanje kako uključiti kompleksnost kolonijalizma u politički marksizam.

Naravno da me je taj odnos zanimalo, itekako. Na 126. stranici knjige nalaze se slika i tablica. Ta dva prikaza ilustriraju povijest komercijalne svjetske trgovine i upućuju na kolonijalnu ekspanziju tržišta. Koristeći ih kao referentno, empirijski osvjedočeno mjesto, ukazala sam na nužnu povezanost kolonijalizma, ali i imperijalizma i kapitalizma. Zapravo sam u ključu političko-marksističke analize, kako ju je inicijalno postavio Robert Brenner, ukazala na kolonijalne aspekte razvoja tržišta. U tom smislu, manje sam se bavila kulturnim aspektima kolonijalizma te inzistirala na klasnim i političko-ekonomskim pretpostavkama kolonijalizma. Na sličnom tragu analizirala sam i koncept privatnog vlasništva kod Lockeja, napose u poglavlju „Imperij uzvraća udarac: Locke na Atlantiku“.

4. U knjizi se baviš nastajanjem agrarnog kapitalizma. Međutim, danas govorimo o raznoraznim kapitalizmima: finansijskom, kognitivnom, kapitalizmom prisмотрe, neoliberalizam je preuzeo primat nad promišljanjima a neki postmarksisti kao Laklo eklektično zaključuju da društvo ne postoji. Heterogenost samog kapitalizma i njegova složenost govori i o fragmentaciji društva - ne pogađaju nas jednako te različite vrste kapitalizma. Zašto je važno i dalje vraćati se počecima? Kako nam je nastanak kapitalizma

koristan danas da ga promenimo? I zašto i dalje kapitalizam a ne neoliberalizam? Naravno, uz napomenu da se ne radi o *Marks ili Fuko* debati već me zanima odsustvo bilo kakvog dijaloga i zajedničkog promišljanja ova dva fenomena.

Kapitalizam je u historijskom smislu nastao kao agrarni proizvodno-vlasnički odnos. Dakle, nije nastao u gradu, nego na selu. Ta nam je lekcija važna jer nas paralelno, s jedne strane, upućuje na kritiku tehnodeterminizma i razumijevanje kapitalizama u urbanom i industrijskom ključu, a s druge na važne lekcije o tzv. prvobitnoj akumulaciji kapitala i eksproprijaciji zemlje. Oba fenomena vrijede za sve specifične forme kapitalizma na koje upućuješ. Međutim, svaka analiza kapitalizma mora biti geo-historijski specificirana. Marx je opisivao engleski kapitalizam kao neku idealtipsku varijantu, međutim, taj proizvodni odnos nije transhistorijski, što znači da se mijenja. U tom smislu, ne vidim ovdje problem heterogenosti već različite pokušaje da se kapitalizam specifično odredi u odnosu na vrijeme, prostor, proizvodnu, sektorsku ili finansijsku narav. Mislim da nas klasna logika kapitalizma, bez obzira kako je uže odredili, uvijek jednako pogađa: eksploatacijski ili opresivno. Kad je riječ o neoliberalizmu, uvjeren sam da je taj pojam nezamjenjiv u smislu nadopune klasičnog liberalizma i redefinicije suvremenog koncepta države, onako kako to u svojim djelima kroz viziru kritike političke ekonomije bilježe David Harvey ali i Foucault u svojim razmatranjima o tehnologiji sebstva i guvernamentalitetu.

5. Rod – pitanje pretvaranja neplaćenog rada u ljubav. Tu postoji nekoliko pitanja. a) Brilljantna i važna je kritika intersekcionalnosti koja mi se čini da je postala mantra feminizma na Zapadu bez konkretne analize i složenosti već kao etiketa koja prepoznaje crni feminizam (što je nipodaštavajuće, u krajnjem slučaju), koja služi za politike identiteta, ili kao *pravo na govor* (što je neko ugnjetavaniji, ima veću tapiju na istinu) ali ne i za duboko promišljanje veze sa kapitalizmom. Tvoja dobronamerna i genijalna kritika ide u sledećem pravcu: intersekcionalnost je deskriptivna i nikada i nikako ne ulazi u srž analize, to jest, kakva i gde je logika međusobnih preklapanja, samim tim, prateći Vogel, intersekcionalnost ne objašnjava ništa. Zašto mi-sliš da je danas dominantna analiza upravo u ključu intersekcionalnosti?

a) Manjkavost intersekcionalnosti u teorijskom ili metodološkom smislu sastoji se u činjenici da iako njome možemo deskriptivno (doduše, tek površinski) zahvatiti zbilju i opisati koji se fenomeni u društvu pojavljuju u intersekciji poput međusobno odvojenih identitetskih ruta, ti nam fenomeni

ne govore ništa o logici njihovih međusobnih preklapanja. Nije cilj podvesti raspravu o rodu pod klasnu analizu, kao što ni rješenje tog problema ne leži u intersekcionalnosti, odnosno analitičkom razdvajanju rodne, rasne i klase opresije. Čini mi se ispravnijim postupkom da pokušamo objasniti historijsku uzročno-posljedičnu vezu roda i klase kao ujednačenih fenomena.

Intersekcionalnost je dominantan pristup jer najlakše i samorazumljivo obuhvaća složenost identitarne zbilje i time si često udvara političnost i političku korektnost. Međutim, treba reći, uz svaku kritiku intersekcionalnosti – jednom kada izađemo iz teorijsko-metodoloških rasprava i nađemo se u polju zbiljske politike – ukoliko nas nosi progresivna vizija društva, naravno da se solidariziramo s prezrenima po identitet-skoj liniji – u rasnom, rodnom, seksualnom, nacionalnom, etničkom, generacijskom smislu i sl.

b) da li bi nadnica za kućanski rad dovela do nove vrste eksploatacije a ne nužno do emancipacije i izmicanja osnove za kapitalizam. Ili bi se emancipacija sastojala u tome da bi u paru sa zakonom, nadnica ukinula nevidljivost i otvorilo bi se novo polje borbe. Koje izazove vidiš u tom koraku?

Mislim da nadnice za kućanski rad (bilo da ih isplaćuje država, partner_ica ili kapitalist), bez stvarne egalitarne podjele rada među partnerima u kućanstvu, ne bi urodile emancipacijskim plodom. Toga su bile svjesne i feministkinje okupljene oko Međunarodne kampanje za nadnice za kućanski rad (*Wages for Housework*) koje su ovom kampanjom više smjerale, rekla bih, na epistemološku razinu prepoznavanja kućanskog i skrbnog rada kao rada. Silvia Federici, kao suosnivačica WFH kampanje, je u vrlo poznatom eseju *Wages Against Housework* upozorila na probleme komodifikacije kućanskog rada, jasno nam poručujući da bi nadnički režim u kontekstu reproduktivnog rada itekako potpomogao daljnjem ukotvljenju podređenog položaja žena. Time su razvile osnove za teoriju socijalne reprodukcije kojom su nadopunile klasični marksistički političko-ekonomski repertoar i marksističko-feminističkim inklinacijama.

c) Da li misliš da tvoj poziv da se patrijarhat uzme za ozbiljno kroz socijalno/historijski pristup, to jest, da se usavrše i poboljšaju metode koje će dopustiti da se analizira patrijarhat danas ili juče, nailazi na osluškivanje feminističke zajednice? Pitam te jer je moj utisak ambivalentan: s jedne strane, tako ozbiljan pojam je vulgarizovan do te mere da neki konzervativci tvrde da je legitimna politička pozicija a u medijima ne predstavlja

nikakav problem, a sa druge strane, patrijarhat ostaje aistoričan i u psihoanalitičkim teorijama pa ga je zato i teško zameniti nečim pravednijim (primer je rad Lis Irigare).

Slažem se s tobom i tvojim ambivalentnim dojmom. U sferi *mainstream* javnosti moramo upozoravati na patrijarhat i ne odustajati od prepoznavanja njegovih svakodnevnih i institucionalnih opasnih i nerijetko nasilničkih pojavnosti. Međutim, to ne znači da feminizam ne može i ne mora bolje razumjeti fenomen patrijarhata, kao i sam pojam. Dosta sam stroga kad je u pitanju feminističko-teorijsko pristupanje fenomenu patrijarhata, napose ako nije historijski intonirano. Nije idealno baš svaku pojavu koja reproducira opresirani položaj žena samorazumljivo označiti „patrijarhalnom“. Predmodernistička forma patrijarhata znatno se razlikuje od suvremene. A ponajviše stoga jer se modernistički oblik patrijarhata savršeno uštimao uz kapitalistički način proizvodnje, primarno zbog svoje slabe distinktivne strukturne realnosti, kako na to upozorava Linda Briskin. Patrijarhat po definiciji počiva na individualističkoj superiornosti i privatnom pravu. Kao takav, temelji se na tzv. „prirodnim“ principima autoriteta. Rani je razvoj kapitalizma udahnuo patrijarhalnoj koncepciji odnosa gospodar-sluga novu životnu snagu. Otada pratimo i jednu posebnu historiju roda obilježenu ideološkim (nikako biološkim!) imperativom za sveprisutnom reprodukcijom rodne nejednakosti u uvjetima najamnog rada.

6. I na kraju, zašto misliš da je kapitalizam, uprkos tom neverovatnom nasilju, i dalje prijemčiv kao dominantan sistema društvenih odnosa?

Kapitalizam postoji svega 500-injak godina. Kraće od svake prethodne proizvodne forme (bilo robovlasništva ili feudalizma), i vrijeme je da ga smijenimo. Jedina sigurna stvar u kapitalizmu su njegovo stalno zapadanje u krize i nemogućnost njihova prevladavanja bez oslanjanja na državni sektor. Kao proizvodni odnos on je apsolutno neodrživ, ako se do 2030. emisije stakleničkih plinova ne prepolove, gotovi smo. Pandemijski uvjeti nas upozoravaju da bez javnoga zdravstava budućnost nije moguće planirati. Nakon dvije brutalne socijalno-ekonomske krize u samo desetak godina, uslijed katastrofalnih klimatskih promjena, kao i zdravstvenih koje su od njih neodvojive, ne vidim kad će biti bolje vrijeme za velike promjene nego sada.

Đurđa Trajković

